

Burány Judit¹

A katonai jelzések rendszerezése – 1. rész

Jóslatok, előjelek. Jelszavak, titkos kódok és
üzenetek. Zászlók, lobogók. Fény- és hangjelek

Organisation of Military Signals – Part 1

Predictions, Preemptive Signs. Passwords, Secret Codes and
Messages. Flags, Banners. Light and Audio Signals

Absztrakt

A hadtudományi teoretikusok műveiben fellelhető jelzések rendszerezésével abból a célból kezdtem foglalkozni, hogy kontextusba helyezzem a katonai tetoválásokat. A katonai jelzések és a tetoválások egyaránt jelen vannak a civilizáció kezdete óta, sőt, 2 és fél év kutatás után kimondható, hogy a tetoválások szervesen illeszkednek a katonai jelzések rendszerébe. A jelzések így csoportosíthatók: 1. A jelzések eredete – jóslatok, előjelek. 2. Jelszavak, titkos kódok, titkos üzenetek. 3. Zászlók, lobogók. 4. Fényjelek. 5. Hangjelek. 6. Hivatalos vagy nem hivatalos, kollektív vagy individuális megkülönböztető jegyek: jelvények. Rangjelzések. Egyenruhák, álruhák. Haditechnikai eszközök festése, díszítése. Tetoválás és egyéb testmódosítás. A kétrészes tanulmány első részében a jelzések 1–5. csoportját mutatom be, például olyan kérdésekre keresve a választ, hogy változások következtek be a katonai jelzésekben az idő előrehaladtával, vagy átvihető-e a korábbi csoportosítási mód az újabb időkre, vagy szükséges-e egyes csoportokat elhagyni, másokat hozzáadni a felsoroláshoz?

Kulcsszavak: katonai jelzések, jelhordozó, előjel, kód, zászló, fényjel, hangjel

¹ Doktori hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: burany.judit@gmail.com

Abstract

I began to organise the markings found in the works of military theorists with the aim of placing military tattoos in context. Military markings and tattoos are equally present from the dawn of civilisation, in fact, it is declarable after 2.5 years of research that tattoos organically fit into the system of military markings. The markings can be grouped as follows: 1. The origin of markings – predictions, preemptive signs. 2. Passwords, secret codes, secret messages. 3. Flags, banners. 4. Light signals. 5. Audio signals / sound cues. 6. Official or unofficial, collective or individual distinguishing marks: Badges. Rank insignias. Uniforms, disguises. The painting and decoration of military equipment. Tattoos and other bodily modifications. In the first part of the two-part study, I'll introduce groups 1–5, for example looking for answers for such questions as what changes have gone into effect in military markings over time, whether the previous classification system can be applied to modern times, or should some group categories be abandoned, or others added to the listing?

Keywords: military markings, signifier, (preemptive) sign, code, flag, light signal, audio signal

Bevezetés

A humán erőforrás a 21. századi honvédség legfontosabb erőforrása, az emberek motivációinak megértése, toborzásuk, támogatásuk és megtartásuk kulcsfontosságú. Kutatási területem, a katonai tetoválások vizsgálata is a hadtudomány ezen területét szolgálja. A tetoválás és a harci/ katonai tevékenység kapcsolatára az őskortól napjainkig vannak adataink, a témában már magam is megjelentettem több tanulmányt.²

A tetoválások által hordozott információk feltárása innovatív, interdiszciplináris ismeretanyaggal gazdagíthatja a védelem társadalomtudományi kérdéseinek területét, amennyiben azokat a megfelelő kontextusba helyezzük és módszeresen elemezzük. A katonai jelzések ókortól a jelenkorig bezáródó rendszerezése részben ezt a célt szolgálja, mivel az elérhető adatok zavarba ejtően ömlesztve, egyben kiszámíthatatlanul bukkannak fel a forrásokban, ezért szükséges egy nagyobb, átfogóbb rendszerbe illeszteni ezt a jelenséget.

A rendszerező áttekintés önmagában is hasznos, mivel már az első, ókori hadtörténeti tárgyú írásművekből egyértelműen kiolvasható, hogy a kezdetektől fontos szerepet játszottak a jelzések a harci tevékenység és hadseregszervezés kapcsán. A jelzések és jelzэшordozók csoportokra osztása, változásuk, fejlődésük nyomon követése támpontot nyújthat a hadtörténettel, logisztikával, infokommunikációval, katonaszociológiával, katonapszichológiával vagy a biztonságpolitikával foglalkozó kollégáknak egyaránt.

A *Katonai értelmező szótár* így határozza meg a jelzés fogalmát:³

² BURÁNY 2022; 2024a, 2024b.

³ TÓTH-MÓRICZ-KOVÁCS 1976: 261.

„A parancsnokok, törzsek, csapatok, egyes személyek érintkezésének az a módja, amikor egyszerű eszközök igénybevételével jeleket, rövid parancsokat, jelentéseket továbbítanak egymásnak. E jelzések célja: egymás kölcsönös tájékoztatása, valamiről való értesítése, a felismerés elősegítése, célmegjelölés, a saját csapatok jelölése, az együttműködés biztosítása stb. A jelek hang-, rádiótechnikai és látjelek.”

A *Katonai terminológiai értelmező szótár*⁴ már elhagyja ez utóbbi, évtizedekkel korábbi felosztást, és közli az angol rövidítéseket és megjelöléseket is, mint „signal”, „warning”, „SGS.”, „S.”, „WNG.” és „W”. A terminust kiegészíti egy másodlagos jelentéstartalommal is, mint „hdm-hc”, azaz valamely pont megjelölésére használt vizuális vagy elektronikus segédeszköz. Napjainkban már jóval árnyaltabb a kifejezés meghatározása, mivel a „jelzés” mellett a „jel” is feltűnik, amely alatt kifejezetten a sugárzott elektronikus impulzus értendő. Sőt! Míg 1976-ban a „jelzés” kifejezés mellett csak a „jelzőeszközök” szerepel a szótárban, addig 2015-ben már fellelhető a „jelátvitel”, „jelfelderítés”, „jelfeldolgozó számítógép”, „jelhang”, „jelmagyarázat”, „jelmező”, „jelölt felszerelés”, „jelszó”, „jelzőcsoport”, „jelzőhajó”, „jelzőpanel” és „jelző repülőgép”. Mindkét szótárban megtalálható a „jelzőeszközök” szócikk, amely 1976-ban így hangzott: „Tájékoztatásra, kölcsönös felismerésre, célmegjelölésre, az arcvonal megjelölésére, az egységek és alegységek együttműködésének biztosítására és értesítésére szolgáló eszközök. Ezek vagy lát- vagy hangjelzők lehetnek.”⁵ Ez a meghatározás 2015-re kiegészült még azzal, hogy a jelzőeszközök segíthetik az arcvonalon való áthaladást, illetve az egységek és alegységek riasztását is.⁶ A szócikkek gyarapodása néhány évtizednyi különbséggel mutatja, hogy a jelzés fogalomköre nagymértékben árnyalódott a 20–21. század folyamán. Meglátásom szerint ennek hátterében a mentalitás változása és a technikai fejlődés áll. Ez a változás – ha nem is ilyen gyors tempóban – már tetten érhető a történelem korábbi korszakaiban is. A 18. századi tömeghadseregek bevezetésétől már a következőket is érdemes vizsgálni:

- Az addig megfogalmazható elvek folytonosan felfedezhetők a modern korban is?
- Milyen változások következtek be a katonai jelzésekben az idő előrehaladtával?
- Átvihető a korábbi csoportosítási mód az újabb időkre, vagy szükséges egyes csoportokat elhagyni, másokat hozzáadni a felsoroláshoz?

Források, módszerek

A tanulmány elkészítéséhez elsősorban a hadtudósok munkáit elemeztem. Felhasználtam az ókori egyiptomi, mezopotámiai, iráni (perzsa), indiai, kínai, görög és római hadtörténetírók munkáit, N. Machiavelli (1469–1527), G. Basta (1544–1607), R. Montecuccoli (1609–1680), Zrínyi M. (1620–1664), Hadik A. (1710–1790), H. Jomini (1779–1869) és C. v. Clausewitz (1780–1831), Forinyák Gy. (1837–1906), G. Douhet (1869–1930), L. A. v. Eimannsberger (1878–1945), H. Guderian (1888–1954), J. F. C. Fuller (1878–1966),

⁴ BERKÁNÉ 2015: 295–296.

⁵ TÓTH-MÓRICZ-KOVÁCS 1976: 261.

⁶ BERKÁNÉ 2015: 295–296.

B. H. Liddell Hart (1895–1970), C. de Gaulle (1890–1970), valamint az orosz–szovjet teoretikusok vonatkozó írásait. Ezekben a művekben a „jel” kifejezést kerestem, annak minden lehetséges megnyilvánulásában. Ezen eredményeket egészítettem ki egyéb szakirodalmi és tárgyi források – fényképek, hadieszközök –, valamint visszaemlékezések, személyes beszámolók elemzésével. A vizsgálat eredményeként a jelzéseket a következőképpen csoportosítottam:

1. A jelzések eredete – jóslatok, előjelek
2. Jelszavak, titkos kódok, titkos üzenetek
3. Zászlók, lobogók
4. Fényjelek
5. Hangjelek
6. Hivatalos vagy nem hivatalos, kollektív vagy individuális megkülönböztető jegyek:
 - 6a. Jelvények
 - 6b. Rangjelzések
 - 6c. Egyenruhák, álruhák
 - 6d. Haditechnikai eszközök festése, díszítése
 - 6e. Tetoválás és egyéb testmódosítás

A nagy lélegzetvételi tanulmányt – terjedelmessége okán – két részre bontottam. Az első részben az első öt pontot – a jelzések eredetétől a hangjelekig – mutatom be, a második részben a 6. pont, a megkülönböztető jegyek szerteágazó rendszerét tárom az olvasó elé. Mindkét rész végén következtetéseket vonok le a vizsgálat eredménye alapján, illetve a 2. rész végeztével további kutatási kérdéseket fogalmazok meg, amelyek alátámasztják a kérdésben az induktív megközelítési mód hitelességét, s amelyek jogalapot adhatnak a további, immár deduktív kutatásokhoz a témában.

A jelzések eredete – jóslatok, előjelek

Véleményem szerint az emberek jelek iránti fogékonysága abból az ősi világszemléletből fakad, miszerint az őket körülvevő környezetben a felsőbb hatalmak által küldött jeleket, üzeneteket kutatták. Ezek a jelek segítettek eligazodni a világban, eldönteni, hogy mikor mit tegyenek, és enyhítette kiszolgáltatottságérzetüket a tudat, hogy nincsenek egyedül, létezik a világban egy nem látható, de a rendet megteremtő és fenntartó erő.⁷ Jeleket véltek felfedezni az állatok mozgásában, a természeti jelenségekben, mint szél, napsütés, a folyó áradása vagy a csillagok mozgása. Ez a gondolkodás a korai időkben a hadművészetben is tetten érhető. Beszédes párhuzam, hogy a jóshelyek hagyományosan a hőroszok és alvilági (halálhozó) istenek kultushelyeinél rendezkedtek be, akik a hadművészeti tevékenységgel is kapcsolatban álltak (1. ábra).

⁷ Egy másik tanulmányomban kifejtem, hogy a tetoválások és egyéb testmódosítások kialakulásának okát is a kiszolgáltatottságból fakadó stresszhatás enyhítésében kell keresni, amely stresszhatást „eredendő stressznek” neveztem el, és amely folyamatos harci készenlétet eredményezett a mindennapi életben (BURÁNY 2024b).



1. ábra: Oresztész Delphoi-ban, Kr. e. 4. század
Forrás: DEEPA 2022

Az ókori görögök *divinationak* nevezték a jóslás művészetének adományát. Az istenek önként is adhattak jósjeleket ihletettség vagy álmok formájában, de azokat kérni is lehetett. Tudatos módszereket dolgoztak ki a jelek pontosabb megfejtése érdekében, előbbire a természetes vagy mesterkéletlen,⁸ utóbbira a mesterséges *divinatio* módszereit.⁹ A jövődöléseket négy csoportra osztották: szóbeli jóslatok, jóslatok jelek segítségével, álmójóslatok és halotti jóslatok.¹⁰

Az ókori hadtudósok gyakran tesznek említést műveikben azokról az előjelekről, amelyek garantálják vagy ellehetetlenítik a csaták sikeres kimenetelét. A görög és római írók véleménye a jóslás kérdésben nem tükröz egységes álláspontot, egyesek kifejezetten ajánlják e jelek komolyan vételét, mások helytelenítik. A kínai mentalitás azonban egyöntetűen azt az elvet vallja, hogy egy igazán jó hadvezér képességei mellett eltörpül a jóslatok fontossága. E tekintetben a kínai kultúra modernebbnek tekinthető, mint kortársai.

A görögök sorozásnál a kedvező előjelű névvel bíró fiatalembereket szólították először. A rómaiak gyakran alkalmazták a tyúkok táplálkozásának megfigyelését, ennek „szakértője” volt az úgynevezett *pullarius*, aki a tyúkokra felügyelt és kísért a hadsereget menetében. Jó ómennek tartották, ha a tyúkok gyorsan kiszaladtak ketreceikből, és annyira mohón ettek, hogy egy-egy szem a csőrükből kiesett, de ha

⁸ Amikor nincs szükség külső behatásra a jósláshoz.

⁹ A jóslatkérő tesz valamit azért, hogy jóslatot kapjon, mint például az áldozatok beleiből vagy jóscsontocskák vetéséből történő előrejelzés.

¹⁰ PECZ 1984.

nem szívesen mentek ki, vagy egyáltalán nem távoztak ketrecükből és nem akartak enni, az rossz jel volt.¹¹

Xenophón (i. e. 5–4. század) görög történetíró vetette papírra *Kürosz nevelkedése* című művében Kürosz imáját megörökítve:

„Te, legfőbb isten, te, fényes nap, és ti többi istenek mind! Vegyétek utolsó áldozatomat, hálából a sok szépért, amit velem tettetek. Köszönöm, hogy mindig jeleztétek áldozatok, égi jelek vagy madárjóslatok útján, sőt szavakkal is, hogy mit tegyek, és mit ne.”¹²

A görög Thuküdidésznel (i. e. 5. század) olvasható *A babona hatása az athéni sereg sorsára* című értekezésében, hogy „Nikiasz, aki amúgy is túlságosan hitt a jóslatokban és hasonló dolgokban, kijelentette, hogy egyáltalán nem indulhatnak el addig, míg a jósok utasításának megfelelően nem vártak háromszor kilenc napot.”¹³ Aineiasz Taktikosz (i. e. 4. század) görög szerző ezt ajánlja *Hogyan kell az ostromlottaknak ellenállniuk?* című eszmefuttatásában: „Jós ne áldozék maga, városi tisztviselő jelenléte nélkül.”¹⁴ Livius (i. e. 1. század) római történetíró írja a trasimenusi csata kapcsán: „az előre-zuhanó consult a fején keresztül levetette [a ló]. Mindazokat, akik körülötte voltak, elfogta erre a rémület, mintha a baljóslatú jel a vállalkozás kimenetelére vonatkozott volna.”¹⁵ Arrianosz (1–2. század) görög filozófus jegyezte le a gaugamélai csata kapcsán: „így teljesült Arisztandrosznak az a jóslata is, hogy amely hónapban a Hold elsötétül, Alexandrosz csatát vív és győzelmet arat.”¹⁶ Szun-ce (i. e. 6. század) kínai tudósnál olvashatjuk *A hadviselés törvényeiben*: „Az előretudást nem lehet szellemektől, lelkektől nyerni, jelenségekből kikövetkeztetni, vagy épp az ég mértékeiből megbecsülni, mert azt kizárólag az ellenség valós helyzetét ismerő személyektől kell megszerezni.”¹⁷ Sima Rangjunek (i. e. 6–5. század) kínai író szintén ezt tanácsolja *A tábornagy módszerében*:

„Tedd nyilvánvalóvá, hogy katonáid mire esküsznek fel, és máris erősebbek lesznek, sőt a baljós előjeleket is kiolthatod. A szerencsétlen előjelek kioltásának módja: az egyik az igazságosság, melyhez meg kell nyerned embereid bizodalmát, és büntetésekkel kell félelemben tartanod őket.”¹⁸

Wu Qi (i. e. 5–4. század) így ír a kínai hadtudományi klasszikusban, a *Wuziban*: „Az ellenség felmérésekor mindig nyolc körülményt kell figyelembe vened, amelyek esetében felveheted vele a harcot, és nem kell jóslatra várnod.”¹⁹ Wei Liao (i. e. 4–3. század) így érvel nevével azonos című művében:

¹¹ PECZ 1984.

¹² Xenophón 1979: 151.

¹³ HAHN 1963: 311.

¹⁴ HAHN 1963: 340.

¹⁵ HAHN 1963: 478.

¹⁶ HAHN 1963: 389.

¹⁷ TOKAJI – P. SZABÓ 2018: 64.

¹⁸ TOKAJI – P. SZABÓ 2018: 113.

¹⁹ TOKAJI – P. SZABÓ 2018: 82.

„A mai kor hadvezérei azonban a szerencsés napokat kalkulálják, a Xianchi-csillag alapján végeznek jóslást, a teknőspáncél jósjeleit ókumlálják, a szerencsés és baljóslatú előjeleket fürkészik, a bolygók, a csillagképek, a szelek és a felhők változásain merengenek azt remélve, hogy ezek révén győzedelmeskedhetnek, és biztosíthatják a sikert. Én azt gondolom, hogy ez bizony igen bajos.”²⁰

Bár a jósjelek fénykora az ókorban volt, már ekkor megjelent a jósjelek helyett a hadvezér szakértelmének hangsúlyozása. Nem meglepő, hogy a véletlen és a váratlan körülmények (tehát bármilyen külső, az emberek által nem uralható hatás) jelenléte egyre kevésbé elfogadott a hadi cselekményekben az idő előrehaladtával. Ez már a személyes képességek kapcsán is megfogalmazódik mint mentális vagy fizikai rátermettség, de a hadieszközök gyorsuló fejlődésével és az évszázadok tudásanyagával felvértezve végképp kiszorulnak az úgynevezett szerencsés és szerencsétlen véletlenek vagy a felsőbb erők.

A modern korba lépve a véletlen és a váratlan események olyannyira nem elfogadottak, hogy a teoretikusok eszmefuttatásai elsősorban a precíziós csapásmérésről, az új eszközök és módszerek használata következtében megtapasztalt hibák kiküszöböléséről, illetve az eszközök és módszerek még hatékonyabbá tételéről szólnak. Napóleon (18–19. század), Clausewitz (18–19. század) és Forinyák (19–20. század) után a szerzők főképp a haditechnikai eszközök, és ebből fakadóan a harcászat változásának kérdéseit járják körül.

Joggal gondolhatnánk, hogy a modern korra a hadviselésből teljesen kiszorul a jelekből való tájékozódás, ám ez nem teljesen igaz. Tény, hogy a hagyományos, ókori értelemben véve nyomát sem találjuk a jelek kémlelésének, az előjelekből való olvasás mégsem tűnik el teljesen, csakhogy ezek forrása már a tapasztalat és a gyakorlati megfigyelés lesz. A hadászati munkákban a „jel” kifejezés gyakran olyan szövegkörnyezetben fordul elő, mint „ez és ez azt jelzi előre, hogy...” vagy „ez és ez előjele annak, hogy...” Ezek a következtetések a már több mint 1000 éves hadi hagyomány összegzéséből, a valószínűségszámítási ismeretekből, az aktuális technikai fejlesztésekből, és legfőképp a megváltozott életkörülményekből fakadnak.

Nemcsak a haditechnika, de a kommunikáció és az információszerzés lehetősége is kiszélesedett és felgyorsult, ez pedig nagyobb bizonyossággal beláthatóvá tette a jövőt. Ez a folyamat már a porosz Clausewitznél is megjelenik, gondolkodásában átmenetet képezve a régi és modern, a múlt és jövő között, híven tükrözve az ipari forradalom megindulásának időszakát:

„Tényleg előfordultak – bár ritkábban – esetek, midőn a csata már egy igen határozott irány felé hajlott s mégis ellenkező eredménnyel végződött [...] előbb azonban az egyensúly fölbillenésének jeleit fogjuk fölsorolni. [...] a hadvezér felismeri azt a vesztes irányt, melybe a csata jutott. Minél tovább halad a csata ebben az irányban, annál nehezebb lesz annak más fordulatot adni és annál inkább közeledik az a pillanat is, melyben a csatát fel kell adni.”²¹

²⁰ TOKAJI – P. SZABÓ 2018: 145.

²¹ CLAUSEWITZ 1917: 217–218.

„S ha mindezeket látja a hadvezér s tudja a végeredményt, miért nem adja fel idejekorán a küzdelmet? Mert, bár a vészjósló jelek ritkán csálnak, a rossz végnek nem kell szükségképpen bekövetkeznie; a véletlenség és vaksors közbejátszhatnak, kis okok: részletgyőzelmek, nagy okozatot: a dolog jobbrafordulását idézhetik elő; szóval csak emberi dolog – és megbecsülendő emberi dolog –, hogy e téren optimisták vagyunk.”²²

Azonban már ő is felismeri a jövő útját: „Könnyen elképzelhető tehát, hogy a támadó jól tervezett és végrehajtott rajtaütése a részleges ütközetekben jelentékeny diadal jeleket eredményez, amelyek azután az általános siker lényegének mutatkoznak.”²³ A nyomdokait követő szerzők számos előjelzést tesznek a közeljövő háborúinak és háborús sikereinek mibenlétére, amelyek azóta már bekövetkeztek vagy napjainkban zajlanak, s összességében igen pontosnak bizonyultak. Érzékletes példa erre a brit Fuller (19–20. század) észrevétele, ami napjainkban banálisnak tűnik, de akkor forradalmasította a hadviselést: „Az ellenség közeledését először valószínűleg repülők fogják jelezni. Az első tényleges érintkezés pedig a két fél páncélgépkocsijai és motorizált egységei és gerillái között fog bekövetkezni.”²⁴

Jelszavak, titkos kódok

A jelszavak egyezményes információt vagy parancsot jelölhetnek. Jelszavak használatáról olvashatunk a kínai Guan Zhong (i. e. 8–7. század) *Guanzi* című könyvében, a kínai Szun-ce (i. e. 6. század) *A hadviselés törvényei* című művében, a kínai Mo mester (i. e. 5–4. század) által írt *Moziban*, a görög Xenophón (i. e. 5–4. század) által írt *Kürosz nevelkedésében* és *Anabázisban*, a görög Taktikosznál (i. e. 4. század) *a Hogyan kell az ostromlottaknak ellenállniuk?*-ban, a kínai *Három stratégia* című hadművészeti kánonban (i. e. 3–2. sz. k.), amelynek szerzője nem tisztázott, a római Publius Flavius Vegetius Renatusnál (4. század) *A hadtudomány foglalata* című munkában, G. Basta (16. század) német-római császári hadvezér *A könnyűlovasság vezetése* című értekezésében és R. Montecuccoli (17. század) olasz származású német-római császári hadvezérnél *a Magyarországi török háborúban*.

Taktikosz például azt javasolja, hogy a városfalon kívül kiküldött őrszemek közti jelszó más legyen, mint a városban maradottaké, biztonsági okból.²⁵ Vegetius a „győzelem”, „pálmaág”, „vitézség”, „isten velünk”, „a császár diadala” jelszavakról tesz említést, amelyet a legfőbb parancsnoknak kell kiadnia, és ajánlja, hogy azok naponta változzanak.²⁶ Taktikosznál megjelenik a „Isten a segítőnk és a vezérünk”,²⁷ Xenophónnál²⁸ a „Zeusz a megmentőnk és a győzelem”²⁹ és a „Zeusz a megmentőnk,

²² CLAUSEWITZ 1917: 230.

²³ CLAUSEWITZ 1917: 509.

²⁴ *A páncélos háború elméletének képviselői. Liddel Hart, Fuller, De Gaulle. Szemelvények a burzsoá teoretikusok műveiből.* 3. 1972: 84.

²⁵ HAHN 1963: 339.

²⁶ HAHN 1963: 803.

²⁷ HAHN 1963: 113.

²⁸ Xenophón 1979.

²⁹ HAHN 1963: 172.

Héraklész a vezérünk!”³⁰ jelszavak. Mo mester egy seregbe három dobokért és zászlókért felelős tisztet ajánl, akiknek feladata többek között a jelszavak és rejtjelezett parancsok megalkotása.³¹ Ez Basta idejére a szállásmester hatáskörébe tartozott.³²

A jelszavakon kívül a titkos kódok és üzeneteket jelentő apró tárgyak is ismertek voltak, utóbbiak inkább az ókorban. Az ókori görögök hordtak például fülbevalóként henger alakúra formált ólomlapocskákat, amelyekre üzeneteket véstek. Máskor a sebeikre erősített falevelekre kerültek ezek az üzenetek. Kifejezetten a titkosíráshoz kifejlesztett spártai találmány volt az úgynevezett *szkútálé* mint a világtörténelem első katonai rejtjelkulcsa. Egy lapos tekercs tartalmazta a titkos üzenetet, amely csak úgy vált olvashatóvá, ha a tekercset megfelelően vastag pálcára tekerték fel. Ehhez a fogadónak a megfelelő pálcavastagságát kellett ismernie. Lüsandrosz (i. e. 4. század) spártai hadvezér és Taktikosz (i. e. 4. század) is tesz ezekről említést.³³

Ez a jelzércsoport hagyományos értelemben már nem létezik a modern időszakban. Clausewitznél találhatjuk az egyetlen klasszikusnak számító okfejtést a kérdésben:

„ha a laktábor fél átmérője gyanánt az elővéd távolsága szolgálna és a gyülekező pont jóformán a közepén lenne, akkor az ellenség előnyomulásának feltartóztatásából nyert idő a tudósításra és kivonulásra maradna; ami a legtöbb esetben elegendő lenne, még akkor is, hogyha a tudósítás nem tűz jelekkel, jelző lövésekkel stb.-vel, hanem az egyedüli biztos levélküldönc-vonallal történik.”³⁴

A többiekénél inkább olyan összegző megállapításokkal találkozhatunk, amelyek szintén a technika irányába mutatnak. Forinyák megfigyelése például az információs hadviselést vetíti előre:

„Nagy része ama híreknek, melyeket a háborúban kapunk, egymásnak ellentmond, nagy része álhír – legnagyobb része pedig bizonytalan. Amit itt a tiszttől követelni lehet, abban áll, hogy e híreket egymástól megkülönböztetni képes legyen. [...] aránytalanul nehezebb ott, hol a háború zaja közt, egy hír a másikat követi. Szerencse még, ha e hírek egymásnak ellentmondanak s így egy bizonyos egyensúlyt idézván elő, kritika és alapos megbírálásra okot nyújtanak. De annál rosszabb a fiatal tisztre nézve, ha a véletlen tőle e szolgálatot megtagadja, ha egyik hír a másikkal azonos, sőt egyik a másikat nagyítja s ezáltal őt határozatra bírja, míg aztán későn már eme hírek mindnyáján valótlanok vagy túlzottaknak bizonyulnak.”³⁵

A technika fejlődésével a kódokat már kézzelfogható jelzeshordozó nélkül alkották meg, az elektromágneses és rádióhullámokra támaszkodva. Egyik legkiemelkedőbb csúcspontnak minden bizonnyal a második világháború alatt a németek által használt Enigma-kódrendszert, illetve annak britek általi megfejtését tekinthetjük³⁶ (lásd

³⁰ HAHN 963: 249.

³¹ TOKAJI – P. SZABÓ 2018: 220.

³² Basta-kézirat.

³³ GYURÁK 2014: 18.

³⁴ CLAUSEWITZ 1917: 298.

³⁵ FORINYÁK 1872: 9.

³⁶ ZSIGA 2021.

2. ábra). Izgalmas azonban az a jelenség, hogy amikor már a fejlettebb technika nem hozott áttörő eredményt egyik félnek sem, visszanyúltak olyan archaikus nyelvekhez és módszerekhez, amelyeket pont régi mivoltuk miatt kevesen ismertek. Remek példa erre az amerikaiak csaktó indiánnyelv-használata az első, a navahóé a második világháborúban.



2. ábra: Guderian tábornok várja a rádióüzenet dekódolását Franciaországban 1940 májusában
Forrás: ZSIGA 2021

Sajátos jelenség még a modern kori kódok kapcsán a különféle hívószavak vagy szakmai kódnyelvek kialakulása, amelyek a modern kori hadieszközökhöz kötődnek. Például a vietnámi háború során a mentőhelikoptereket biztosító repülőgépek közül kiemelkedő A-1 Skyraider típus hívójele általában a „Sandy” volt. Az elnevezés a 602. Air Commando század hadműveleti tisztjétől származik, akinek kutyáját így nevezték, és minden kísérő feladatnál ezt a hívójelet alkalmazta. Hamarosan a „Sandy” hívónév eggyé vált a kutató-mentő kíséréssel.³⁷ Ez a személyes ihletésű hívójel előrevetíti a tanulmány következő, 2. részének egyik tanulságát, miszerint az elszemélytelenedő, gépek által meghatározott világban – az identitás megőrzése céljából – rendre felbukkannak majd a személyes ihletésű jelzések³⁸ a hivatalos katonai jelzések kavalkádjában.

³⁷ NAGY 2012: 35.

³⁸ Mint például hadieszközfestések, jelszavak, csapatjelvények, tetoválások.

A „Sandy”-nél közismertebb a vészjelzésre szolgáló nemzetközi kifejezés, a francia „Venez m'aider” vagy „Venez m'aidez”³⁹ kifejezésből származó „Mayday”. 1923-ban fogadta el a Nemzetközi Rádiótávírási Egyezmény Frederick Stanley Mock rádiós-tiszt javaslatára mint nemzetközi vész hívó kifejezést, ám ennek előfeltétele volt a rádió elterjedése. Először a hajósok használták, napjainkban hajósok és repülősök egyaránt alkalmazzák globálisan háromszor ismételve a kifejezést, de egyes országokban a rendőrség és tűzoltóság is átvette.⁴⁰ A történelem során több speciális változata megjelent, mint például a vietnámi háborúban a „Mayday17”. Ez a hívójel a HC-130 repülőgéphez kötődve terjedt el, amely légi vezetési pontként funkcionált, s amely a tervezett légi csapások helyszínéhez közel, a biztonságos terület felett körözött, így elsőként értesült a beavatkozást igénylő vész helyzetről. A személyzete az információt általában a bajba jutott pilóta „Mayday17” rádiólevelezése által vagy légicsapásban részt vevő más repülőgépek vagy helikopterek személyzetétől kapta.⁴¹

Szintén máig használatos a pilóták nemzetközi szaknyelvezte, akik 1944-től meghatározott rend szerint kommunikálnak rádión keresztül egymással és az irányítással. Minden kapcsolatfelvételkor köteles a pilóta lajstromjével⁴² azonosítani magát és a repülőgépet. A lajstromjelet a repülésben egyezményesen, általánosan és kötelezően használatos fónia szerint kell kiejteni, vagyis a repülés nemzetközi, angol eredetű hatszáz szavas nyelve szerint.⁴³ Például a „HA-5509” kiejtése Magyarországon, magyar pilóta esetén: „Hotel Alfa ötvenöt nulla kilenc”, külföldön vagy nem magyar pilóta esetén: „Hotel Alfa five five zero niner”.⁴⁴ A rendszert folyamatosan csiszolják, fejlesztik, kiveszik belőle a hasonlóan csengő kifejezéseket, amelyek magukban rejtik a hibalehetőséget.

Zászlók, lobogók

A zászlókról számos említés esik a vizsgált forrásokban, korszaktól függetlenül. Rangjelző, üzenetküldő, vezényszó, csapattesthez tartozás vagy vész hívó jelentéstartalmuk egyaránt volt, sőt, Wei Liaónál még kis zászlók jutalomként is szerezhetők.⁴⁵ Előnye, hogy távolról is jól látható – értelemszerűen nappal –, és a nagy lármában, csatazajban is egyértelmű üzeneteket hordoz. Ezzel együtt az ellenséget is össze lehet vele zavarni. Lényeges, hogy a zászlók különféle színűek voltak, illetve más-más motívum díszítette őket. Ez a szokás a későbbiekben is fellelhető.

A zászló mozgatása a kezdetektől egy erre kiképzett katona feladata volt. Vegetius⁴⁶ leírja, hogy ők a *draconariusok*.⁴⁷ Az indiai Kautilja *Arthasásztra* című írásában rámutat,

³⁹ Jelentése magyarul: „Segítsetek nekem!”.

⁴⁰ Marine-Knowledge 2013.

⁴¹ NAGY 2012: 39.

⁴² Az eszközökön található festésekről és jelvényekről, így a lajstromjelről is a tanulmány 2. részében írok részletesen.

⁴³ G. B. 2009.

⁴⁴ AERO CLUB Hajdúszoboszló Sportegyesület 2017.

⁴⁵ TOKAJI – P. SZABÓ 2018: 162.

⁴⁶ HAHN 1963: 781–782.

⁴⁷ Draconarius: a zászlós és a Draco, azaz sárkány, sárkány alakú zászló kifejezések után. Eredetileg parthus hadijelvény volt, a rómaiaknál Traianus óta van használatban.

hogy a királynak „gondoskodnia kell a hadsereg fegyelméről nemcsak a táborozás és a menet alatt, hanem a csatában is, s irányítani kell tudnia a harcrendeket jelek révén a trombiták, a zászlók és a lobogók segítségével!”⁴⁸ Emellett azt javasolja, se korona, se zászló ne jelezze a király és legfőbb hozzátartozói és emberei hadseregben elfoglalt helyét, bizonyára biztonsági okokból. Szun-ce úgy fogalmazza meg, hogy: „A bronzdobok és jelzőzászlók tehát arra valók, hogy velük egyesíteni tudjuk embereink fülét és szemét; és ha minden emberünket egyetlen célra tudjuk összpontosítani, akkor a bátor nem tud egyedül előretörni, a gyáva pedig nem képes egyedül hátrafordulni.”⁴⁹ Ezzel együtt arra is felhívja a figyelmet, hogy a folyamatosan lengetett zászlók rendezetlenséget jelentenek.⁵⁰

Az újkorra a zászlók eredeti funkciója kibővül, és az uralkodói hatalmat reprezentálják az ezt hirdető jelképekkel és jelmondatokkal. Mindig is volt egyfajta szakrális jelképertéke, azonban ez az újkorra egyre inkább kötődik majd az uralkodó személy hatalmához.

Basta (16. század) például egyenesen elvárta, hogy a zászlós akár élete árán is megvédelmezze a zászlót mint szent tárgyat, de hogy az mivel ékesíthető, arról szintén határozott véleményt formált. Kifejezetten illetlennek tartotta az akkor divatba jövő szokást, miszerint a lovasság körében a zászlókra ráfestik egyes szentek arcképeit. Ezt ritkán érezte indokoltnak, inkább azon a nézeten volt, hogy „nem a szenteket, hanem egyéb ábrákat és alakzatokat nyomtassunk, vagy hímeztessünk a zászlókra, mert a szentek képeit más helyeken hozzájuk sokkal illendőbb módon is tisztelhetjük.”⁵¹

Megemlíti még, hogy a könnyűlovas csapatok nem is zászlót, hanem csak úgynevezett banderollát⁵² használtak lándzsájukra tűzve, mivel ezeknek a csapatoknak csak a saját egységükön belül kellett kommunikálniuk mozgékonyaságuk miatt.⁵³ Ennek oka feltételezhetően abban keresendő, hogy a nehézlovasokkal szemben nem tartották túl sokra a könnyűlovas egységeket Nyugat-Európában, ez a szemlélet majd csak a 18. századra fog megváltozni.

A 18. század vált fénykorává a zászlókon fellelhető jelképeknek, mivel az abszolutista, központosított birodalmak korszakában az egyenruhák mellett az egyes ezredeknek a birodalmi függést is tükröznie kellett. A 18. század közepére állandósult az ezt hirdető jelzések hordási kötelezettsége, amely az egyénre és a felszerelés minden darabjára kiterjedt. Ilyen volt Mária Terézia alatt az „MT” jelzés vagy kétfejú sas fekete-sárga szín párral kombinálva, II. József alatt szintén az uralkodó névjele és az uralkodóház színei korona vagy államcímér formában. Ezek a sabrákon,⁵⁴ tarsolyfedelen, sisakon, drapérián, dobon, trombitán, zászlócsúcson vagy zászlón is feltűntek.⁵⁵ Bati Berkó István⁵⁶ hadtörténész, a korabeli *Magyar Katonai Szemle* főszerkesztője szintén megemlékezik

⁴⁸ HAHN 1963: 195–196.

⁴⁹ TOKAJI – P. SZABÓ 2018: 2018: 219.

⁵⁰ TOKAJI – P. SZABÓ 2018: 223.

⁵¹ PADÁNYI 2023: 89.

⁵² Hosszú és keskeny kéthegyű szalag vagy zászlócska.

⁵³ PADÁNYI 2023: 86–87.

⁵⁴ Hímzett, bélelt lópokróc.

⁵⁵ SÁGVÁRI 2010: 78.

⁵⁶ BATI BERKÓ 1918: 19.

egy hasonló, de fehér huszárezredzászlóról és az egyes osztályok zászlairól, amelyek sárgák voltak, mindkét oldalukon a császári sassal (lásd 3. ábra).

A szentek és az uralkodó tisztelete ötvöződhetett is a zászlókon: a 4. magyar huszárezred lobogójának egyik oldalán zöld alapon Szűz Mária, Magyarország védő-szentjének képe volt látható arannyal hímzett „Maria Mater Dei, Patrona Hungariae” felirattal, másik oldalán a birodalmi kétéfű sassal.⁵⁷



3. ábra: A Császári és Királyi Hadsereg 72. (báró David von Rhonfeld gyalogsági tábornok) gyalogezred (Pozsony) 1859 M ezredzászlója a zászlótartóval, a laktanya udvarán. A zászlószalag felirata: Marie Erzherzogin von Österreich, vagyis Habsburg-Tescheni Mária Karolina főhercegné, Rainer Ferdinánd főherceg neje. Őt kérte fel az ezred zászlóanyának az 1862-ben tartott zászlószentelésre, 1916
Forrás: Fortepan/Urbán gyűjtemény

A reprezentációs szerep felértékelődése után a zászlók fokozatosan elvesztették fontosságukat a hadi cselekmények során. Megítélésem szerint ennek egyik oka, hogy

⁵⁷ TEUBER 1895: 43.

szerepüket felváltották a modern találmányok és egyéb változások. Rangjelző funkcióját átveszik⁵⁸ a 18. században rendszeresített egyenruhák, a csapattesthez tartozás szintén vagy az egyenruhákön, vagy a modern hadieszközök festésein fog feltűnni, az üzenetküldő, vezényszókiadó szerepet, amint lehet, rádióon fogják megvalósítani, végül a vészjelző szerep is átkerül az elektromágneses térbe, és az erre szolgáló zászlót csak a biztonság kedvéért őrzik meg arra az esetre, hogyha használhatatlanná válnának az elektromos berendezések. Ez a változás összefügg a harcmódor átalakulásával is. A gyorsabb fegyverek, hadieszközök és kommunikáció az eredményes hadmozdulattól is fokozott gyorsaságot követelt. Ahogy Fuller is kimondja:

„A jövőben a terveket inkább fogják a mozgásra, mint a támadó műveletekre alapozni. Ezen nem azt értem, hogy a támadás kevésbé lesz fontos, csupán azt, hogy hatása inkább függ a pontos és gyors mozgástól. Amikor eljön a támadásra alkalmas pillanat, a mozgásnak azonnal következnie kell, mégpedig jelre és nem hadműveleti utasításra.”⁵⁹

Ez a gyorsaság, mozgékonyaság vagy reakciósebesség azonban nem valósítható meg „felesleges teher” cípelésével, amit a zászlórudak és a súlyos anyagú zászlók jelentenek.

Nem meglepő, hogy zászlókról és lobogókról már szó sem esik a 20. századi vizsgált szakirodalomban... Ezzel együtt fontos hangsúlyozni, hogy ez az a jelzéstípus, amely napjainkban is fontos darabja a katonai hagyományőrzésnek, a zászlót övező szakrális tisztelet máig létezik, s a zászló felvonása vagy adományozása része az ünnepélyes ceremóniáknak. Ezt mi sem támasztja hívebben alá, mint hogy a hatályos magyar törvények külön jogszabályban is – 15/2021. (VIII. 11.) HM rendelet a katonai jelképekről és jelzésekről, valamint a Magyar Honvédséghez köthető megjelölésekről és használatuk engedélyezéséről – megemlékeznek a zászlóról.

Hangjelek

A keleti kultúrában volt használatos a síp, gong, harang és dob, a nyugatban a dob mellett a kürt és trombita. Ezek nappal és éjjel egyaránt bevetethetők voltak. A hangjelek szerepe a zászlóhoz volt hasonló, viszont zajkeltő minőségében az ellenség összezavarására és megfélemlítésére is használhatták. Konkrét parancsot is jelölhetett, mint megállás, előrehaladás vagy visszavonulás. Szemléletes a Diodórosz (i. e. 2. század) által említett példa, miszerint a táborra kolomppal felszerelt, előzetesen borral megitatott tehéncsordát vagy más állatokat érdemes hajtania a vezérnek.⁶⁰

Wu Qi elő részletesen tárgyalja a dobhangokat:

„a bátrak kezeljék a jelzőgongokat és dobokat [...] Egy dobszó jelzi, hogy elő kell készíteni a fegyvereket; két dobszó azt jelzi, hogy gyakorolni kell a harci alakzatokat; három dobszó a gyors étkezés idejét jelzi; négy dobszó jelzi, hogy meg kell tenni az utolsó előkészületeket;

⁵⁸ Ahogy azt a tanulmány második részében is olvashatjuk.

⁵⁹ *A páncélos háború elméletének képviselői. Liddel Hart, Fuller, De Gaulle. Szemelvények a burzsoá teoretikusok műveiből.* 3. 1972: 73.

⁶⁰ HAHN 1963: 349.

és ha felhangzik az öt dobszó, el kell indulni. Csakis a dobszó felhangzásakor emeljék fel a csatakezdést jelző zászlókat.”⁶¹

A kínai *Hét hadtudományi klasszikus* egyik darabja, a *Tang Taizong és Li Weigong beszélgetései* (7. század) egy bonyolultabb mozdulatsort mutat be: „A kürtök megfújásával az öt keresztezett zászló szétválik, és újra tíz osztagra oszlanak fel [a csapatok].”⁶² Basta (16. század) említést tesz nyergelésre hívó, gyülekezésre és visszavonulásra utasító kürtjelről.⁶³ Montecuccoli (17. század) azt ajánlja, hogy a felfegyverzett emberek „egyedül gyakorlatoznak [...] midőn a jeleket és a hangjelzéseket tanítjuk nekik”,⁶⁴ vagy ha „titokban menetelünk [...] csak a tompa hangú trombitát használjuk...”⁶⁵ Hadik (18. század) a török szokások kapcsán említi a dobokat mint jeladó eszközöket: „a pasa osztagai nagy tömegben a támadási pontokra gyülekeztek, s amint ez megtörtént, a dob gyors és heves ütései adták a jelet az általános támadásra.”⁶⁶ Úgy ítélte meg, hogy „több bátorságot és bizalmat önt a harchoz a közönséges hadinépbe, mint amennyire megalapozottan biztos lehet a vezér a győzelemben.”⁶⁷

Összességében a hangjelek igen változatos módon voltak használatban, egyszerű és összetett parancsokat egyaránt adhattak velük.

Fényjelek – füst és tűz

A fényjelek sötétben és nagyon messzire is elhatolnak. A füst (nappali kommunikáció) megrakott tűzből származott, de fényt nagyobb tűz vagy fáklya, esetleg gyertya (éjjeli kommunikáció) egyaránt adhatott. Nemcsak üzeneteket közvetíthettek ily módon, de a sajátos fényjáték adta lehetőségeket is a maguk javára fordíthatták. A görög Polübiosz (i. e. 2. század) arról tájékoztat bennünket, hogy a „tűzzel való jeladás, azaz a fáklyákkal való jelzés módszere háborúban nagyon hasznos lehet, de ennek módzatait még nem dolgozták ki”. Azt is megtudhatjuk, hogy „a váratlan fordulatok nagy részét fáklyákkal nem lehet hírül adni, például, hogy a polgárok egy része elpártolásra készül, fel akarják adni a várost, a városban vérengzés tört ki, és más hasonló, gyakran előforduló jelenségeket, amelyeket azonban előre senki sem láthat”.⁶⁸ Dio Cassius (2–3. század körül) görög író a teutoburgi csata kapcsán említi, hogy „amikor fény gyúlik ki a fellegrvárban, nyomban maguk is adnak fényjeleket”.⁶⁹ A kínai „Három stratégiából” tájékozódhatunk, hogy a felderítők külön figyelték, ha az ellenségénél fáklyák gyúltak, s ezt egy speciális síphanggal adták csapatuk tudtára.⁷⁰

⁶¹ TOKAJI – P. SZABÓ 2018: 86.

⁶² TOKAJI – P. SZABÓ 2018: 295.

⁶³ Basta-kézirat 41, 59, 121.

⁶⁴ MONTECUCCOLI 2019: 56.

⁶⁵ MONTECUCCOLI 2019: 115.

⁶⁶ HAUSNER 2021: 58–59.

⁶⁷ HAUSNER 2021: 58.

⁶⁸ HAHN 1963: 464–468.

⁶⁹ HAHN 1963: 658.

⁷⁰ TOKAJI – P. SZABÓ 2018: 231–232.

A szintén kínai Mo mester egy igen összetett rendszert mutat be, ahol a fény- és dobjeleket közösen alkalmazták:

„Riadó esetén füstjelzésre is szükség van, de ötször verjék meg a dobokat is! Tűzjelzéssel kell hírt adni az ellenség számáról és mozgásáról is. Ha felbukkan az ellenség, egy fáklyával kell jelezni; ha benyomul a körzetbe, két fáklyával kell jelezni; ha lőtávon belül van, három fáklyával kell jelezni, s a dobokat háromszor kell megszólaltatni; ha eléri a külső városfalat, négy fáklyával kell jelezni, a dobokat pedig négyszer kell megszólaltatni; ha megközelítik a városfalat, öt fáklyával kell jelezni, a dobokat pedig ötször kell megszólaltatni. Éjjel a fáklyákkal történő jeladás ugyanígy történjék! A védelmi tűzjelzéseket a lehető leggyorsabban kell végrehajtani.”⁷¹

Xenophón az *Anabázisban* így írta le, hogy

„Szeuthész azért gyújtatott tüzet az éjjeli őrség vonala előtt, hogy az őrköt ne lehessen észrevenni a sötétben – sem azt, hogy hányan vannak, sem azt, hogy hol helyezkednek el –, de a közeledőket észrevegyék, és jól megvilágítsa őket a tűz.”⁷²

Montecuccoli (17. század) megjegyzi, hogy „ha a közelben fekvő falvakban szétesztva táborozunk, [...] akkor a riasztást ágyúlövéllyel, tűz- és füstjelekkel vagy a szokásosnál nagyobb trombitákkal adjuk...”⁷³

A fényjelzések közül a füstjelek vannak jelen napjainkban is a legarchaikusabb formában, ugyanis, ha a körülmények alkalmazása nem teszi lehetővé a modern technika használatát, a használata igen hatékony és látványos kommunikációs megoldás (lásd 4. ábra).

Mesterséges hang- és fényjelzések

A hagyományos fény- és hangjelek mesterséges előállítása a 17. századtól került előtérbe a technika fejlődésével, mint a zsinortelefon, táviró, heliográf, telefon, rádió, televízió és komputer, ám szerepük nem változott. Láthatóan az motiválta a szakembereket, hogyan lehetne a természeti folyamatokat – mint nappal, éjszaka és köd – uralni, vagy a korábbi tökéletlen körülményeket és eszközöket – egyben a kommunikációt – megbízhatóbbakkal, kevésbé körülményesekkel és hosszabb életűekkel helyettesíteni (például gyertya, máglya vagy különféle hangszerek). Már Clausewitz is kijelentette: „Ahol az egyszerű jelzés, intés és beszéd elégséges, ott az összetett és hatványozott dolog pedáns lesz.”⁷⁴

⁷¹ TOKAJI – P. SZABÓ 2018: 393–394.

⁷² Xenophón 1979: 257.

⁷³ MONTECUCCOLI 2019: 118.

⁷⁴ CLAUSEWITZ 1917: 145.



4. ábra: 10. Hadsereg, füstjelzés a repülőnek a leszálló hely megjelölése céljából, 1917

Forrás: Fortepan/Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum/Témagyűjtemény/Vértess Vilmos István gyűjteménye/
Leltári jelzet: MMKM_TEMGY_78_15

A hagyományos fényjelekről Napóleon (18. század) még említést tesz: „Egy, két-három sorban szabadon táborozó hadseregből messziről nem látszik más, mint a füst, amit az ellenség ködnek néz. Lehetetlen megszámolni a tábortüzeket, annál könnyebb a sátrakat, és könnyű vázlaton rögzíteni helyzetüket.”⁷⁵ A hagyományos hangjelek szintén nála – „A dob az ágyú hangját utánozza; az összes hangszer között a legjobb, mert nem lehet hamisan játszani rajta.”⁷⁶ – és Forinyáknál találhatók meg: „A pihenés alkalmával nagyobb csapattestekbe felvonulni nem szabad, hanem ha az állj és pihenj jelszó fúvatik: az alosztályok élei megállanak, a gyalogság zászlóaljainkat, a lovasság osztályonként fejlődik és mindjárt pihen”⁷⁷ és

⁷⁵ KOCSIS 1985: 40.

⁷⁶ KOCSIS 1985: 38.

⁷⁷ FORINYÁK 1872: 75.

„A sereg összpontosítása, illetőleg a csapatok magatartása végett ellenséges támadás esetében, czélszerű riadó-rendszer szervezendő. Az egész sereg számára t. i. egy általános, minden nagyobb csapattest számára egy külön riadó-intézkedés adandó ki, melyben különböző pontok tartalmazzák: 1. A riadó jel. Ez lehet riadótűz (Fanale), bizonyos ágyulövések, stb.”⁷⁸



5. ábra: Fényjelző berendezés az első világháborúban

Forrás: Fortepan/Jankó Attila

A mesterséges hang- és fényjelek közül – úgy tűnik – elsősorban a mesterséges köd és fény keltése foglalkoztatta a szakértőket (lásd 5. ábra). A mesterséges köd az álcázáshoz és az ellenfél összezavarásához kellett, mivel rájöttek, hogy a tűzfegyverek által keltett füst jól használható ilyen célra, s ezt követően már a modern eszközöket és járműveket akarták ezzel a képességgel felruházni. Valamennyire az éj leplét is képes volt helyettesíteni a mesterséges köd, így már kevésbé függtek a napszaktól és időponttól a hadműveletek. A mesterséges köd azért is hasznos volt, mert ezeknek a modern eszközöknek hátránya volt a működésüket kísérő zaj, ami feltűnést keltett, ezt a köddel bizonyos mértékig semlegesíteni lehetett.

A mesterséges köd alkalmazásáról bőven írt Guderian,⁷⁹ az egyik legszemléletesebb példa:

⁷⁸ FORINYÁK 1872: 89.

⁷⁹ GUDERIAN 1999: 43–45, 101.

„A saját figyelőivel felderített, vagy a páncélosok igényére a támadás alatt felfedett célokat, különösen a páncéltörő fegyvereket, szükség esetén az ellenséges harckocsikat is kódosítja. A támadás sikertelensége esetén a tűzéség kódosítással segítheti az ellenségtől való elszakadást. A lövegekkel vagy különleges eszközökkel való kódosításon kívül ismerjük még a harckocsi kódosítást is. Minthogy a kódforrások rendszerint jól megfigyelhetők, fennáll az a veszély, hogy megállapítják a magát a kódosító harckocsik tartózkodási helyét, vagy mozgási irányát, a harckocsi gyakran kénytelen a saját ködben mozogni s így maga is vak, vagy jól kivehető. Ezért a kódosításnak ez a módja csak kedvező szélirány esetén alkalmazható; az ellenségtől való elszakadást azonban megkönnyítheti.”⁸⁰

És Fuller is:

„Ami a ködvető harckocsikat illeti, a széljárásnak megfelelően tevékenykednek. A legkedvezőbb szélirány tőlünk az ellenség felé, ennél valamivel kedvezőtlenebb, ha a szél a támadó irányában fúj, a legkedvezőtlenebb pedig, ha a szárny felől jön: vagyis az előnyomulás irányával derékszöveget zárva be. Az első két esetben a ködvető kocsik a rohamozó harckocsik szárnyán, azaz mindkét oldalon füstöt fejlesztenek. A hidaknál a harckocsik közelednek egymáshoz, átkelés után azonban a romboló harckocsik és a ködfejlesztő harckocsik újból szétbontakoznak.”⁸¹

Eimannsberger külön fejezetet is szentelt a kódosításnak:

„A harcászati követelmények áttekintése érdekében szükséges legalább nagyvonalakban megjegyezni, hogy a kód hogyan hat majd a harccselekményekre. A légierő bevetésével egyik fél részéről sem lehet számolni, a tűzéség pedig csak addig hatásos, amíg az eredeti állásaiból tüzel és feladatát hely és idő szerint lehet meghatározni. Az összes tűzfegyverek célzott tüze a legkisebb távolságra, csak néhány méterre korlátozódik. Mondhatnánk, hogy az összes tűzfegyverek hatótávolsága célzott lövést illetően mérhetetlenül lecsökkent. A harckocsik esetében csökken a sebesség, mert nem látnak, viszont az ellenfél sem láthatja őket. Mindkét fél részéről megszűnik a vezetés, az ütközet kis részek közvetlen távolságból vívott harccselekményeire bomlik. Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a sűrű kód félhomálya erősen akadályozza a barát és ellenség tevékenységét, nekem úgy tűnik, hogy inkább a támadóét, mert egyedül neki van pozitív célja, amely mozgást igényel, végül is ismeretlen terepen végrehajtott előremozgást.”⁸²

A szerzőnél egy rövid említés erejéig még a zászlók és fényjelek is szóba kerülnek, de ezek szerepe már korlátozott:

„Minden harckocsit ködképző berendezéssel látnak el, és a jövőben minden harckocsiban lesz rádió, távbeszélő és távíró üzemmóddal és a kis harckocsik legalább a parancsot

⁸⁰ GUDERIAN 1977: 130.

⁸¹ KOC SIS 1985: 506.

⁸² *A páncélos háború elméletének képviselői. Eimannsberger, Guderian. Szemelvények a burzsoá teoretikusok műveiből.* 2. 1971: 49–50.

képesek lesznek venni. A rádiók rendeltetése a harckocsik harcászati vezetése, a kísérő gyalogsággal viszont zászló- és fényjelekkel tartják az összeköttetést.”⁸³

Guderian is említi, hogy a kommunikáció csak „[...] a századnál kisebb egységeknél jelzésekkel is történik. Amíg rádiótilalom van érvényben, a parancstovábbítást és a hírközlést repülőgépekkel vagy távbeszélővel biztosíthatják.”⁸⁴

A mesterséges fényforrásokról Liddel Hart ír megkapóan:

„A nehézségek csökkentése érdekében először az éjszakai vállalkozásokra való gondos kiképzést követeltem, továbbá azt, hogy tudományos kutatást folytassanak olyan mesterséges holdfény létrehozására, amelyet a szükség szerint alkalmazhatnánk, főképpen azonban az első betörés utáni siker kihasználásakor. [...] A következő évben kísérleteket folytattak a harcmező mesterséges megvilágítására szolgáló eszközökkel a betörés kihasználásának elősegítésére, továbbá különösen erős fényszórókkal szereltek fel arra alkalmas harckocsikat, amelyek vagy a löveg irányzó számára tették lehetővé éjszaka a pontos tüzelést, vagy pedig az ellenség páncéltörő kezelőinek vakítására szolgáltak. Ezekre a kísérletekre azonban nem volt elég pénz ahhoz, hogy olyan eredményeket érjenek el, amelyeket ráfordítással és erőfeszítéssel remélhattünk volna. A mesterséges holdfénynek mint az éjszakai vállalkozásokhoz szolgáló segédeszköznek kifejlesztése csak lassan haladt, és először csak 1944-ben, a normandiai partraszállásnál került alkalmazásra. Ettől kezdve jelentős szerepet játszott és Montgomery záró beszámolójában dicsérettel adózott értékének. Az éjszakai vállalkozásokra való hajlandóságot rendkívüli mértékben elősegítették a mesterséges holdfény biztosításával. Az éjszakai támadások támogatására hivatott másik lehetőség, a különleges fényszórók fejlesztése még többet ígérőnek látszott, amikor 1933-ban de Thoren, egy szolgálaton kívüli tengerésztiszt ajánlatot tett a hadügyminisztériumban egy olyan eszközre, amely villogásával erősebb vakító hatást fejtett ki.”⁸⁵

Következtetések

Általában elmondható, hogy a hadtudományi művek tükrében a figyelem az ókortól a modern korbá érve az isteni tényezőről először az emberire, majd az emberről a gépekre vándorol. Ez igaz általánosságban, de a jelzések tekintetében is. Azóta a technikában rejlő lehetőségeket kell kiismerni, a teljesítményt fejleszteni a „bejósolható” győzelem érdekében. Ezért is izgalmas a napjainkban zajló folyamat, amikor a figyelem újra az emberi tényező felé is irányul, még ha más okból is, mint mondjuk a középkorban.

Kifejezetten a jelzések kapcsán megállapítható, hogy az ókori írók arányaiban részletesebben és hosszabban tárgyalják azok szerepét. A későbbi korokban nem állítják, hogy ez nem fontos alkotóeleme egy jól működő hadseregszervezésnek, de

⁸³ A páncélos háború elméletének képviselői. Eimannsberger, Guderian. Szemelvények a burzsoá teoretikusok műveiből. 2. 1971: 12.

⁸⁴ GUDERIAN 1999: 93.

⁸⁵ A páncélos háború elméletének képviselői. Liddel Hart, Fuller, De Gaulle. Szemelvények a burzsoá teoretikusok műveiből. 3. 1972: 35.

a hangsúly más kérdésekre esik. A talált, vonatkozó szövegrészek körülbelül 80%-a az ókorból származik.

A korábbi számos információ(jel)hordozó variációja és ötlete eltűnik a modern korra a hadtudományi munkákból, s mind egy irányba mutat – egyfajta Szent Grál felé – az új technikai találmányok és elektronikus eszközök irányába. A katonai jelhordozó eszközökről, így a jelzésekről közel sem értekeznek már annyit a szerzők, mint a korábbi történelmi korszakokban, mivel ezek megjelenését elsősorban elektronikai eszközök útján tudják elképzelni, így a jelzések kérdése alárendelődik, betagozódik az elektronikai eszközök kérdéskörébe. De Gaulle-t idézve:

„Ha ragaszkodni akarnánk az utóbbi évek általános gyakorlatához, tehát a vezetékekhez, rádiókészülékekhez, fénytávírókhoz, egyezményes repülőjelekhez, és rövid lélegzetű hívóvívő láncokhoz ismét ugyanazok a nehézségek lépnének fel, melyek ezekre az eszközökre jellemzőek voltak. Ezáltal lelassulna az ütközet menete. A technika fejlődése jóvoltából azonban jobb összeköttetésekkel számolhatunk.”⁸⁶

Nemcsak a jelzések variációinak száma és jellege csökken számottevően az ókortól a kora újkorig tartó időszakhoz képest, de az üzenet és az üzenethordozó sem feltétlenül kézzelfogható már. Például hiába a rádió az üzenetet kibocsátó eszköz, de az üzenethordozó rádióadás nem tárgy, az üzenet is csak egy kód vagy egyéb jelhalmaz. Ezt a folyamatot Guderian szemléletesen foglalja össze:

„A páncélosokon belüli kapcsolattartást fényjelek, szócső, fedélzeti telefonok és más effélék szolgálják. A külső hírközlésre általában valamennyi parancsnoki páncélost rádió adó- és vevőkészülékkel, az újabb típusú egyéb páncélosokat rádió-vevőkészülékkel szerelték fel; a gyalogszerrel vagy lóháton páncélosai elé siető századparancsnok, akit a világháborúban láttunk, ezzel a történelmi múltához tartozóvá vált. A rádiókészülékek gyors fejlődése különösen nagy jelentőségű a nagy páncéloskötélekek vezetése és nagy távolságra szóló feladataik szempontjából.”⁸⁷

Ezzel párhuzamosan egy átlagos katona – még egy kiváló hadvezér sem – fog érteni olyan magas szinten ezen eszközök előállításához és fejlesztéséhez, mint egy mérnök vagy egy speciálisan képzett tiszt, így a teoretikusok által írt értekezések sem szólhatnak olyan hosszan erről a témáról, mint a korábbi korszakokban. A hadvezér polihisztor jellege megmarad, de tartalmilag változik. Ez a folyamat már akkor elindult, amikor a kürt vagy trombita megszólaltatásához egyfajta szakismeret kellett, azonban az elektronikus eszközökhöz és a jeltovábbításhoz és -fogáshoz már komolyabb és összetettebb ismeret szükséges. Ehhez külön kézikönyvek készültek, amelyeket szakemberek írtak az eljövendő szakemberek számára.

Szintén kijelenthető, hogy a modern kori értelmező szótárakban megjelenő fogalmak tartalmilag már a megelőző korokban is léteztek – már amennyit a korszak technikai színvonala lehetővé tett –, csupán nem különültek el egymástól, nem jelent

⁸⁶ DE GAULLE 1972: 154–155.

⁸⁷ GUDERIAN 1999: 66.

még meg a specializáció. A modern kori írásokban ezzel szemben a specializálódás és az ebből fakadó szűkebb keresztmetszetű, de mélyebb problémafeltárás érhető tetten.

Az írások egyre gyakorlatiasabb hangvételűek, egyre konkrétabb problémákra fókuszálnak az általános elvek bemutatása helyett. A nyelvezet már szintén mellőzi az irodalmiságot és a filozófiai magasságokat, a praktikum és az újonnan kialakuló szaknyelv kerül előtérbe. Ahogy De Gaulle is rámutat:

„Egy 1830 táján élő polgár ugyanolyan életkörülményeket talált maga körül – tehát lakást, ruházatot, világítást, fűtést –, mint amilyenek nagyapja idejében voltak. A mai generációk ezt már aligha tudják elképzelni; az ő esetükben napról-napra változnak a házak, ruhák, kocsik, lámpák, híradó készülékek, és gépezetek. Ugyanez érvényes katonai területen is.”⁸⁸

Összefoglalás

Kétrészes, a katonai jelzések rendszerezésére irányuló tanulmányom jelenlegi, első részében a jöslatok, előjelek, jelszavak, titkos kódok és üzenetek, zászlók, lobogók, fény- és hangjelek jellemzőit és változásait vizsgáltam. Elsődleges forrásként a hadtudományi művek szolgáltak, az ókortól napjainkig.

Minél régebbre megyünk vissza az időben, annál több említés esik a jelzések vizsgált csoportjai kapcsán, illetve a modern kor felé haladva már a jelzésekkel kapcsolatban is rendre a technika fejlődésére és a gépesítés jelenségére esik a hangsúly.

A tanulmány következő, 2. részében a jelzéseknek néhány láthatóan szövevényesebb, kevésbé elhatárolható csoportja kerül górcső alá, amelyek csoportba sorolása is kihívást okozott a kutatómunka során. Nem egyszer gondoltam újra az elkészített csoportosítást, ám jelen álláspont szerint az individuális és kollektív, hivatalos és nem hivatalos megkülönböztető jegyek bemutatása van előkészületben, ahol a jelvényeket, rangjelzéseket, egyenruhákat, álruhákat, a haditechnikai eszközök festéseit, illetve a tetoválást és egyéb testmódosítást elemzem majd.

Felhasznált irodalom

- 15/2021. (VIII. 11.) HM rendelet a katonai jelképekről és jelzésekről, valamint a Magyar Honvédséghez köthető megjelölésekről és használatuk engedélyezéséről. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2100015.hm>
- AERO CLUB Hajdúszoboszló Sportegyesület (2017): *HA-VER és HA-RAP – avagy röviden a lajstromjelekről*. 2017. május 5. Online: <https://hajdufly.hu/blog/43-ha-ver-es-ha-rap-avagy-roviden-a-lajstromjelekről>
- A páncélos háború elméletének képviselői. Eimannsberger, Guderian. Szemelvények a burzsoá teoretikusok műveiből*. 2. (1971). Budapest: Zrínyi.

⁸⁸ *A páncélos háború elméletének képviselői. Liddel Hart, Fuller, De Gaulle. Szemelvények a burzsoá teoretikusok műveiből*. 3. 1972: 142.

- A páncélos háború elméletének képviselői. Liddel Hart, Fuller, De Gaulle. Szemelvények a burzsoá teoretikusok műveiből.* 3. (1972). Budapest: Zrínyi.
- BATI BERKÓ István (1918): *A magyar huszárság története.* Budapest: Liptsey Kálmán Könyvkiadóhivatala.
- BERKÁNÉ DANESCH Marianne szerk. (2015): *Katonai terminológiai értelmező szótár.* Budapest: Zrínyi.
- BURÁNY Judit Rita (2022): „Szíves” – A legférfiasabb magyar tetoválás. In MOLNÁR Dániel – MOLNÁR Dóra – NAGY Adrián Szilárd (szerk.): *XXV. Tavaszi Szél Konferencia 2022.* Tanulmánykötet III. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége, 303–330.
- BURÁNY Judit (2024a): A tetoválás szerepe a harci stressz csökkentésében. In GÖCZE István (szerk.): *A hadtudomány aktuális kérdései 2023.* Budapest: Ludovika, 89–124. Online: https://doi.org/10.36250/01207_07
- BURÁNY Judit (2024b): „Eredendő stressz”. A tetoválás „ösmotivációja”. *Kultúra és Közösség*, 15(4), 75–85. Online: <https://kulturaeskozosseg.hu/pdf/KEK202404.pdf>
- CLAUSEWITZ, Carl von (1917): *A háborúról.* Budapest: Athenaeum.
- DEEPA (2022): Pythia: The Oracle of Delphi. *HubPages*, 2022. május 27. Online: <https://discover.hubpages.com/religion-philosophy/Pythia-The-Oracle-of-Delphi>
- FORINYÁK Gyula (1872): *Hadászat.* Pest: Ráth Mór kiadása.
- G. B. (2009): Egy nyelv, amin életek múlnak: a repülés nyelve. *Nyelv és Tudomány*, 2009. november 13. Online: <https://www.nyest.hu/hirek/egy-nyelv-amin-eletek-mulnak-a-repules-nyelve>
- Giorgio Basta, a tudós katona.* Kézirat II. c. file.
- GUDERIAN, Heinz (1999): *Riadó! Páncélosok! A páncélos fegyvernem fejlődése, harcászata és hadműveleti lehetőségei.* Szekszárd: Kossuth.
- GYURÁK Gábor (2014): A kriptográfia és a hírszerzés hadtudományi gyökerei. *Hadtudományi Szemle*, 7(3), 15–24. Online: http://epa.oszk.hu/02400/02463/00024/pdf/EPA02463_hadtudomanyi_szemle_2014_03_015-024.pdf
- HAHN István szerk. (1963): *A hadművészet ókori klasszikusai.* Budapest: Zrínyi.
- HAUSNER Gábor szerk. (2021): *Hadik András válogatott hadügyi írásai.* Budapest: Ludovika.
- KOCSIS Bernát szerk. (1985): *Válogatás a burzsoá hadtudományi írásokból.* Budapest: Zrínyi.
- Mayday Distress Signal.* Online: <https://marine-knowledge.in/2013/03/mayday-distress-signal/>
- MONTECUCCI, Raimondo (2019): *A magyarországi török háborúkról.* Budapest: Dialóg Campus.
- NAGY János (2012): A harci kutatás-mentés a vietnámi háborúban. *Repüléstudományi Közlemények*, 24(1), 25–42. Online: http://real.mtak.hu/9141/1/Nagy_Janos.pdf
- PADÁNYI József szerk. (2023): *Giorgio Basta hadtudományi művei.* Budapest: Ludovika.
- PECZ Vilmos szerk. (1984): *Ókori lexikon.* Budapest: Könyvtérképző Vállalat. Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-okori-lexikon-CA894/>
- SÁGVÁRI György (2010): *Magyar uniformisok a honfoglalástól napjainkig.* Budapest: Kossuth – Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
- TEUBER, Oscar (1895): *Die österreichische Armee: von 1700 bis 1867.* Wien: Berté.

- TOKAJI Zsolt – P. SZABÓ Sándor szerk. (2018): *A kínai hadtudomány klasszikusai*. Budapest: Dialóg Campus.
- TÓTH Lajos – MÓRICZ Lajos – KOVÁCS József szerk. (1976): *Katonai értelmező szótár*. Budapest: Zrínyi.
- Xenophón (1979): *Kürosz nevelkedése. Anabázis*. Budapest: Európa.
- ZSIGA Nikoletta Evelin (2021): X, Y, Z – Így törték fel az Enigmát a nagy kódjatszma résztvevői. *Újkor*, 2021. március 9. Online: https://ujkor.hu/content/x-y-z-igy-tortek-fel-az-enigmat-nagy-kodjatszma-resztvevoi_